

ביקורת ספרים

דרך המלך: לחקר המסורות על חיי ירמיהו

משה ענבר

רוני גולדשטיין, 'חיי ירמיהו: גלגולי המסורת על נביא החורבן עד שלהי התקופה המקראית' (ספריית האנציקלופדיה המקראית ל, בעריכת שמואל אחיטוב), ירושלים: מוסד ביאליק, ירושלים, והמכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"ג, טו + 276 + xii עמ'

משחר נעוריי הייתה לי חיבה מיוחדת לנביא ירמיהו, ודמותו, פרי גאוניותם של מיכלאנג'לו ורמברנדט, קישטה תמיד את קירות ביתנו.

לעונג היה לי אפוא לקרוא מחקר זה, עיבוד של עבודת דוקטור בהדרכת פרופ' יאיר זקוביץ, שדן בחטיבה המכילה שמונה פרקים (לז–מד) מתוך ספר ירמיה, הכולל חמישים ושניים פרקים. אלה פרקים שאינם מכילים נבואות, אלא רק סיפורים על ירמיהו והקורות אותו מסוף ימי צדקיהו ועד ירידתו מצרימה. ההנחה שממנה יוצא המחבר היא שאין מדובר בסיפורים שחברו ברצף אחד על ידי מחבר אחד, אלא מדובר באוסף של מסורות על הנביא מתקופות שונות ובעלות מגמות מגוונות. את דרך המחקר שלו הוא מכנה 'דרך המלך' – ואכן כך צריך לכוון את ביקורת המקרא הקלסית, הפילולוגית-היסטורית (או: הספרותית-היסטורית).

נהוג לראות בחטיבת הסיפורים בפרקים לז–מד את הרובד הביוגרפי בספר ירמיה. המחבר מבקש להסיק מהחקירה החדשה שלו מסקנות גם לגבי פרקי הסיפורת האחרים בספר. לפני שהוא ניגש לחקירת הפרקים הוא מציג בצורה ברורה ואובייקטיבית את ההשקפות השונות במחקר על אופיים ודרך התהוותם של הסיפורים. במחקרו המחבר מבקש לשחזר את שלבי התהוותה של החטיבה ולהתחקות אחר התפתחות המסורת על הנביא מימיו ועד הגיבוש הסופי של הספר.

בפתח הדברים ראוי גם לציין את הביבליוגרפיה העשירה, שהמחבר עושה בה שימוש, המלמדת רבות על החוקר שלפנינו, חוקר שמבין היטב ואף מכבד את התרומות מהמעלה הראשונה, שתרמו גדולי החוקרים מהימים הרחוקים ההם. כמו כן ראוי להעלות על נס את בקיאותו הרבה בספרות יוון העתיקה, שבה הוא מוצא לעתים תנא דמסייע לתזות שלו, ובכך הוא מזכיר את יצחק אריה זליגמן, המורה של מורי המחבר.

בפרק הראשון (ובפרק החמישי) דן המחבר בסיפורים הכפולים: (א) לו 11–23 // לח 28–1; (ב) לח 28, לט 3, לט 14 // לט 11–12, מ 6–1 [ג] לו 3–10 // כח 1–10). כאשר הוא ניצב אל מול שני סיפורים דומים (או אף שלושה), הוא אינו גורס ששניהם התרחשו במציאות, ואף לא שמדובר בשתי מסורות מקבילות של אותו אירוע, אלא טוען טענה הגיונית הרבה יותר, והיא שמדובר בסיפור אחד שעובד מחדש לנוכח קשיים שונים שהוא עורר. כפי שניתן לצפות, לא תמיד הנוסח החדש חלק ונקי מחספוסים, אך אין בזה כדי לדחות את הפתרון הנכון וההגיוני שהמחבר מציע.

א. תחילה בוחן המחבר את תיאור פגישת ירמיהו וצדקיהו ודן ביחס בין לו 17–21 לבין לח 14–28. בסיפור השני מבחין המחבר בקושי בולט. בפסוק 26 מדובר ב'בית יהונתן', הוזר לסיפור השני ומתאים לסיפור הראשון: לו 20 // לח 26. לאחר שהוא דוחה את הניסיונות במחקר להתרת הקושי שבכפילות הוא מגיע למסקנה ההגיונית היחידה, והיא שהסיפור האחד תלוי בשני. בניגוד לפרק לו 20, שבו תחונני הנביא הם אמת, הרי לפי לח 26 תחונני הנביא מושמים בפי המלך כדבר שקר וכגורסת כיוסי. הפתרון לקושיה נמצא לו למחבר – בדומה למה שאנחנו, חובבי אגתה כריסטי, מוצאים אצל הרקול פוארו – ברמז (clue). הרמז נמצא בספרו של ארנולד אהרליך בעל 'מקרא כפשוטו'. ממנו למד המחבר על השימוש החריג במילה 'אֲדֹנִי' בפניית ירמיהו למלך (לו 20). המסקנה שהוא הוציא מפרט חשוב זה היא שהסיפור המקורי הוא אמנם זה הבא בלו 17–21, ואילו הסיפור בלח 14–28 מאוחר יותר ובא לתקן את תדמיתו של הנביא, וירמיהו מוצג בו כאדם תקיף, שאינו מתרפס בפני השלטון. את הקטע לח 24–28 המחבר מפרש כתחבולה ספרותית, ולפיה הנביא לא התחנן בפני המלך, אלא מדובר בהמצאת המלך. גרסה קיימת הופכת לשמועת שווא ולגרסה דחוייה, ובמקומה קמה גרסה חדשה. המחבר מביא לתופעה ספרותית זו דוגמות מיוון ומהברית החדשה. אם נקבל את הסבר המחבר בדבר סיפור מקורי וסיפור משופץ, יהיה בידינו המפתח לפתרון הקושיה המטרידה: איך נסביר את הופעתו הבלתי צפויה של 'בית יהונתן' בגרסה החדשה (לח 26), שלפיה הרי נאסר 'בְּחֶצֶר הַמֶּטְרָה' (לח 6, 13, 28)? הרי במקום 'לְבֵלְתִי הַשִּׁיבְנִי בֵּית יְהוֹנָתָן' הקורא עשוי לצפות לנוסח 'לבלתי השיבני לחצר המטרה', שכן חצר המטרה נזכרת שני פסוקים אחר כך: 'וַיֵּשֶׁב יִרְמְיָהוּ בְּחֶצֶר הַמֶּטְרָה' (14:28), ו'בֵּית יְהוֹנָתָן' מוזכר אך בסיפור המאסר שבפרק לו. לדעת המחבר בעל הגרסה החדשה לא הקפיד על יצירת קו עלילתי אחיד, ועיקר עניינו היה בדחיית הגרסה הבעייתית של הסיפור, שלפיה התחנן הנביא בפני המלך. ייתכן אולי שלא הוא האחראי, אלא מעבד מאוחר יותר, מעט מגושם, שרצה ליצור בכוח התאמה בין שתי הגרסות על ידי התוספת 'לְבֵלְתִי הַשִּׁיבְנִי בֵּית יְהוֹנָתָן'.

ב. לאחר מכן בוחן המחבר את הסיפורים על מאסר ירמיהו ודן ביחס בין לו 11–16

לבין לח 1–13. ראשית יש לציין ששלב העלילה דומה בשניהם, למרות ההבדל לכאורה ולמרות הסגנון השונה. בפרק לו 11–16 ירמיהו נתפס ביציאה מירושלים על ידי יראייה בן שלמיה, והשרים דנים אותו למאסר בבית יהונתן הסופר, ובפרק לח 1–13 הוא נתפס בגלל נבואתו, והוא מושלך לבור מלכיהו בן המלך בחצר המטרה. גם במקרה זה המחבר לא רואה במסופר שני אירועים נפרדים ולא מאורע אחד שמסופר בשתי מסורות שונות על ידי סופרים שונים. לדעת המחבר גם כאן לפנינו סיפור מקורי בפרק לו, שעבר שכתוב בפרק לח במטרה לשפר את תדמיתו של ירמיהו ולתקן את מה שבעיני הסופר החדש בלתי ראוי שיסופר עליו. לפי הסיפור המשוּפֵּץ לא נענש הנביא על שעמד לברוח מהעיר, אלא על הדברים הקשים שניבא לעם, בפגעו במורל העם. מסקנתו של המחבר מהשוואת פרק לו 11–21 לפרק לח 1–28 היא שהסיפור השני הוא 'פיתוח מורכב של הסיפור הפשוט יותר'.

המחבר דן בצירוף 'פִּשְׁעֵר בְּנִימָן', המופיע בשתי הגרסות, המקורית (לו 13) והמשנית (לח 7), והמוזכר גם בירמיה כ 2. לשיטתו הסיבה להופעה המשולשת של 'פִּשְׁעֵר בְּנִימָן' בשלושת הסיפורים היא שהם 'גלגולים שונים של מסורת אחת'. רק בגרסה המקורית הופעת המקום טבעית, לא כך הדבר בשתי הגרסות המשניות. לטענת המחבר, הסיפור המקורי על ניסיון הבריחה של ירמיהו (לו 11–16) הוא בכלל יצירה ספרותית השואבת את השראתה מדברי ירמיהו במקומות אחרים בספר, והוא מדגיש שירמיהו לא רצה לערוק לכשדים, אלא להינצל עם בורחים אחרים.

ג. המחבר עובר עתה לדון בסיפורים על שחרור ירמיהו, שמסופרים בשתי גרסות: (1) שחרור ירמיהו על ידי שרי מלך בבל: לח 28, לט 3, 14; (2) שחרור ירמיהו על ידי נבוזראדן רב טבחים: לט 11–12, מ 2, 4, 5. נוסף עליהם (3) ניסיון ליישב את המתח בין שתי הגרסות, וכן רובד עריכתי בידי עורך החטיבה: לט 13, מ 1, 2–3, 5, 6. לדעת המחבר הסיפור השני מאוחר לראשון.

שמות השרים (בחלקם מתוקנים) המופיעים בסיפורים אלה הם: נרגל-שראצר-סמגר (*Nergal-šar-ušur*¹⁶ *Sîn-māgîr*); נבו-שר-סכים רב סרים (*Nabû-šarrussu-*); נבוזראדן רב טבחים (*[u]kîn rab ša-rēši*); נבוזראדן רב טבחים (*Nabû-zēr-iddinam rab nuḥatimmu*). סבורני, בעקבות המחבר (עמ' 161 הערה 76; וכן עמ' 61 הערה 142), שהופעת שלושה שמות של שרים בבליים היא אינדיקטור מצוין לכך שלסופר או לסופרים של הסיפורים האלה על ירמיהו היה מידע מהימן על קורות הימים הגורליים ההם. יש לזכור שלא מדובר במלך, וכן שלא מדובר בשר אחד, אלא בשלושה, ששמותיהם המקראיים שמרו באופן די סביר על צורת השמות הבבליים המקוריים. אולי אף היה ראוי לדון בתופעה הזו דיון ממצה, ולא להסתפק בהערה. בעיניי זו חידה – מהיכן הגיע הידע הזה לסופרים? האם היה מי שכתב את הדברים בשעה שהתרחשו, ואולי אף מדובר במי

שחווה את האירועים והיה בעמדה בכירה, שאפשרה לו לדעת מי היו מנהיגי הכובשים? מכל מקום הדבר נותן יתר תוקף למהימנות התיאורים הגם שהם שונים במידת־מה זה מזה.

לשיטת המחבר מדובר בשני מחזורי סיפורים שבכל אחד מהם שלושה רכיבים: מאסר, פגישה ושחרור. הוא קושר בין ירמיה לו 11–21 (ראו לעיל סעיף א) לבין לו 3, 14 (ראו לעיל סעיף ג) ורואה בו את הסיפור המקורי.

לאחר הדיונים הפרטניים פונה המחבר לסיכומי ביניים המסייעים מאוד לקורא לראות את התמונה הכללית. המחבר דן בשתי מסורות על שחרור ירמיהו על ידי הבבלים, האחת מאוחרת לשנייה ובנויה עליה, ומטרתה להגן על דמותו של ירמיהו למען הדורות הבאים. נראה אפוא שמחזור הסיפורים לו 11–21, לו 28, לו 3, 14 קדום למחזור הסיפורים לו 1–28, לו 11–12, מ 1–6. המחבר לא הסתפק בפיצול הסיפור המקראי לשניים, מוקדם ומאוחר, אלא עלה בידי להחזיק את שני השלבי התהוותו של מחזור הסיפורים הראשון המשוקע בלו 11–21, לו 28, לו 3, 14. לדעת המחבר חובר מחזור הסיפורים הראשון על ירמיהו בזמן הגלות.

בפרק השני דן המחבר בנבואת ירמיהו על כיבוש מצרים בידי נבוכדנאצר (מג 8–13): לדעת המחבר יסוד הפרשה הקצרה הזו הוא קדם משנה תורתי מהתקופה הבבלית החדשה, ולאחריו נוסף קטע משנה תורתי מהתקופה הפרסית.

המחבר פותח את הדיון במילה 'שפרורו/שפירור' (מג 10). הוא מקבל את ההשוואה לפועל האכדי *šuparruru*, שפירושו 'לפרוש', ומפרש שמדובר ב'רשת (פרושה)', ומביא מקבילות רבות מהספרות המסופוטמית, ועל כך הוא ראוי לכל שבת. הוא רואה בדימוי 'נִנְטָה אֶת־שַׁפְּרוֹרוֹ (שִׁפְּרִירוֹ) עֲלֵיהֶם' שאילה מאכדית. עתה הוא פונה למשפט 'וְעָטָה אֶת־אֶרֶץ מִצְרַיִם כְּאִשֶּׁר־יָעָטָה הָרָעָה אֶת־בְּגָדוֹ' (מג 12), ואותו הוא מפרש בדומה לשימוש באכדית כ'כיסה את ארץ מצרים' במובן של הכנעת מצרים. אם כך, הרי שהסופר, שהייתה לו ידיעה כלשהי (או רבה?) בבבלית, השתמש בצורה יפה בניבים בבליים בתיאור הכיבוש הבבלי של מצרים. ואולי צריך לצרף לעובדה זו את ידיעתו (שלו או של עמיתו) את שמות השרים הבבליים?

לדעתו החלק המקורי בפסקה שבה אנו דנים הוא: 'נִנְטָה אֶת־שַׁפְּרוֹרוֹ (שִׁפְּרִירוֹ) עֲלֵיהֶם וְעָטָה אֶת־אֶרֶץ מִצְרַיִם כְּאִשֶּׁר־יָעָטָה הָרָעָה אֶת־בְּגָדוֹ וַיֵּצֵא מִשֶּׁם בְּשָׁלוֹם' (מג 10, 12), ורקעו בבל. באמצע הפסקה שובצה התחיבה 11–12, שיש לה מקבילות בספר ירמיה, והיא שייכת לעריכה המשנה תורתית של הספר, ולעריכה זו הוא מצרף את פסוק 13, הדומה לחלקו הראשון של פסוק 12 בתוכנו. רקעה של העריכה פרסי, והיא מהמאה החמישית לפסה"נ. תפקיד התחיבה היה להוסיף תיאור מוחשי המעודכן לימי בעל התוספת.

בפרק השלישי דן המחבר בשתי פרשיות השייכות לשכבה המשנה תורתית בספר ירמיה שעניינן היחסים בין ירמיהו וגולי יהודה במצרים, ואשר נכתבו זמן רב אחרי תקופת ירמיהו: (א) מב 1–מג 4; (ב) מד 1–30.

א. מב 1–מג 4: לשון הפרשה מעידה בבירור שהיא שייכת לעיבוד המשנה תורתי של הספר, ואי אפשר למצוא בה יסודות קדומים יותר. מטרת החיבור הדמיוני היא לתת מקום לירמיהו בקורות התקופה הזו. על היות הפרשה מאוחרת ניתן למצוא הן עדויות לשוניות הן עדות עניינית – המתנת ירמיהו במשך עשרה ימים לתשובת ה' (מב 7).

ב. מד 1–30: הלשון דומה ללשון הרובד המשנה תורתי בספר ירמיה. הן הבחינה הלשונית הן הבחינה הרעיונית מעידות שזה חיבור משנה תורתי מאוחר מאוד. באשר לפס' 30, המזכיר את 'פְּרָעָה חֶפְרָע מֶלֶךְ-מִצְרַיִם' (589–570 לפסה"נ), המחבר סובר שהפסוק שאינו עוסק ביהדות מצרים אלא בנפילת פרעה, משמש בידי מחבר מד 1–30 כ'אות' וכבסיס לנבואה נגד יהודי מצרים.

את הנאמר בפרקים שדובר בהם בסעיפים א'–ב' המחבר משווה ליצירות מהתקופה הפרסית, בייחוד לספרות הווידויים המאוחרת ('וּמִוּדָּה וְעֵצָב יָרָחָם', 'מִשׁ' כח 13). כן הוא עומד על ההבחנה שבין עיבוד ספר ירמיה לבין העריכה המשנה תורתית בספרי נביאים ראשונים. מדריכים אותו בדרכו חיבוריהם של שניים מחשובי חוקרי המקרא הישראלים, יצחק אריה זליגמן ותלמידו המובהק, אלכסנדר רופא. ואלה נקודות הדמיון בין הפרשות שהן נושא דיוננו לבין ספרות הווידויים: (1) אזהרה; (2) זדון; (3) רחמי ה'; (4) תודעת השארית והחשש מכיליון; (5) זהות חוטאי העבר; (6) תפישת העוון; (7) הענישה – איפוק וחרון אף. באשר לזמן ולמקום שבהם חוברת הפרשה, המחבר מניח שמדובר במאה החמישית לפסה"נ בקרב קהל שבי הגולה, שבעליה רואה רק בהם את הממשיכים של העם היהודי, והם מגנים את היורדים מצרימה. פרקים מב 1–מג 4, מד 1–30 שייכים אפוא לדעת המחבר לרובד מאוחר של היצירה המשנה תורתית, שהושפעה מספרות הווידויים.

בפרק הרביעי דן המחבר בהתהוות החטיבה שהיא נושא עיונו, ירמיה לז–מד, ושילובה ברצף ההיסטורי הכללי ובמניעים שבמעשה הסופרים. החטיבה עצמה מורכבת לדעתו ממקורות שונים שנערכו באחת על ידי עורך אחד.

א. לפסקה הארוכה מ 7–מא 18 יש מקבילה קצרה במלכים ב כה 22–26. ירמיהו אינו מופיע אף לא באחת מהגרסות, מה שמלמד שבמקורן לא היה להן (בייחוד לשנייה) קשר לתולדות ירמיהו. לדעת המחבר שתי הגרסות אינן תלויות זו בזו, אלא הן שאבו את החומר שלהן ממקור משותף. רצוי לציין, שאין לנו ראיה ישירה לקיומו של מקור כזה, אך מכל מקום העורך המשוער תחב במיומנות את הפרשה לתוך הרצף המספר על קורות הנביא.

המחבר מצביע על הקשיים בפרק מ 4–5, שמוצאים לכאורה את פתרונום בתרגום השבעים, אך הוא לא מקבלו כנוסח המקורי, אלא כנוסח משני. נוסח המסורה משקף את מילוי הוראת נבוכדראצר בפרק לט 12, ולכן הוא משער שהנוסח המקורי כלל רק את מ 4. בנוסח: 'או אֶל־כָּל־הַיָּשָׁר בְּעֵינֶיךָ לָלֶכֶת, לָךְ', בפסוק 5, הוא רואה חזרה מקשרת לסוף פסוק 24², 'אֶל־טוֹב וְאֶל־הַיָּשָׁר בְּעֵינֶיךָ לָלֶכֶת שְׁמָה לָךְ',¹ שאפשרה את תחיבת הפסוקית: 'וְשָׁבָה אֶל־גְּדַלְיָה בֶן־אֲחִיקָם בֶּן־שָׁפָן אֲשֶׁר הִפְקִיד מֶלֶךְ־בָּבֶל בְּעָרֵי יְהוּדָה וְשָׁב אִתּוֹ בְּתוֹךְ הָעָם' (מ 24–3). תפקיד הפסוקית הוא ליצור קשר לסיפור גדליהו על כל המשתמע מכך, ומכאן שגם פסוק 6 הוא משני. הסיום המקורי היה אפוא: 'וַיֵּתֶן־לוֹ רַב־טַבָּחִים אֲרָחָה וּמִשְׁאָת וַיִּשְׁלַחֵהוּ' (5). גם את לט 14: 'וַיִּשְׁלַחֵהוּ וַיִּקְחוּ אֶת־יְרֵמְיָהוּ מִחֲצַר הַמֶּטְרָה וַיִּתְּנוּ אֹתוֹ אֶל־גְּדַלְיָהוּ בֶן־אֲחִיקָם בֶּן־שָׁפָן לְהוֹצִאֵהוּ אֶל־הַבַּיִת וַיֵּשֶׁב בְּתוֹךְ הָעָם', יש לראות לדעת המחבר כפסוק שעבר עיבוד עריכתי לצורך יצירת קישור בין ירמיהו לגדליהו. פרק לט 14 דומה לפרק מ 6: 'וַיָּבֹא יְרֵמְיָהוּ אֶל־גְּדַלְיָה בֶן־אֲחִיקָם הַמְּצַפֶּתָּה וַיֵּשֶׁב אִתּוֹ בְּתוֹךְ הָעָם הַנִּשְׁאָרִים בְּאֶרֶץ', ולדעת המחבר הפסוקית 'אֶל־גְּדַלְיָהוּ בֶן־אֲחִיקָם בֶּן־שָׁפָן' בפסוק זה הושפעה מן האמור במ 6 שלפניו. המחבר תולה משמעות רבה בעובדה שהנאמר במלכים ב כה 22: 'וְהָעָם הַנִּשְׁאָר בְּאֶרֶץ יְהוּדָה אֲשֶׁר הִשָּׁאִיר נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וַיִּפְקֹד עֲלֵיהֶם אֶת־גְּדַלְיָהוּ בֶן־אֲחִיקָם בֶּן־שָׁפָן', חסר בתיאור בספר ירמיה לפני פרק מ 7, לעומת יתר הפרטים המופיעים בשני המקורות, והיינו מצפים לו בין פרק לט 10 לבין פרק מ 7. עורך הפרשה השתמש בגדליהו לקישור בין סיפור תולדות העם לסיפור על ירמיהו, בפרק מ 5–6: 'וַעֲזֹדְנוּ לֹא־יָשׁוּב וְשָׁבָה אֶל־גְּדַלְיָה בֶן־אֲחִיקָם בֶּן־שָׁפָן אֲשֶׁר הִפְקִיד מֶלֶךְ־בָּבֶל בְּעָרֵי יְהוּדָה וְשָׁב אִתּוֹ בְּתוֹךְ הָעָם או אֶל־כָּל־הַיָּשָׁר בְּעֵינֶיךָ לָלֶכֶת לָךְ וַיֵּתֶן־לוֹ רַב־טַבָּחִים אֲרָחָה וּמִשְׁאָת וַיִּשְׁלַחֵהוּ. וַיָּבֹא יְרֵמְיָהוּ אֶל־גְּדַלְיָה בֶן־אֲחִיקָם הַמְּצַפֶּתָּה וַיֵּשֶׁב אִתּוֹ בְּתוֹךְ הָעָם הַנִּשְׁאָרִים בְּאֶרֶץ'. יש להודות שבדיון בפרשה זו מפגין המחבר וירטואוזיות ממש, במה שהצרפתים מכנים couper les cheveux en quatre (מילולית: 'לחתוך את השערות לארבע'), אך במקרה שלנו התוצאה הפילולוגית משכנעת.

ב. בסעיף זה דן המחבר בירמיהו והיורדים מצרימה: מב 1–מג 4. לדעת המחבר במקורו הסיפור לא הזכיר את ירמיהו, ששולב לתוכו, כמו בסעיף הקודם (א), בשלב מאוחר. את קווי התפר מוצאים בפרק מא 17–מב 1 ובפרק מג 4–7. המחבר עורך השוואה מפורטת בין מל"ב כה 26 לבין יר' מא 16–18 ומג 5–7, וממנה הוא למד על הדמיון שבין שני הקטעים בספר ירמיה וביניהם לקטע בספר מלכים, שבו הוא רואה את

1 רשימה גדולה של חזרות מקשרות ראו באתר שלי: 'מארי והמקרא: מבחר מכתבי מארי, בייחוד אלה שיש להם זיקה למקרא מכול היבט שהוא', מס' 13: 'חזרה מקשרת מקורית וחזרה מקשרת משנית', (<http://humanities.tau.ac.il/segel/manbar/?lang=he>).

הגרעין של הסיפור המקורי. הסיפור על ההתייעצות עם ירמיהו שולב בסיפור הכללי בעזרת 'חזרה מקשרת': פרק מג 5–7 חוזר על פרק מא 16–18. המחבר עושה כמיטב יכולתו לשחזר את דרך עבודתו של המעבד בפרשתנו, בהשתמשו בכל הכלים של ביקורת המקרא במיטבה, אפילו שיש שנראה שאנו מפליגים רחוק מדי. אולי ראוי היה להצטנע, שהרי אינני בטוח כלל ועיקר שהיה לפני הסופר/ים מקור ('התעודה הארוכה') או 'המקור המקביל למל"ב כה, כו', שממנו שאבו את ידיעותיהם. מוטב אולי להניח שמדובר בחיבור חופשי, שבא לשרת את הרעיונות של בעליו.

ג. עתה דן המחבר ב'ירמיהו והחורבן' (לט 14–1). חלקו עוסק בכיבוש ירושלים (פס' 1–10; ויש לו מקבילות במל"ב כה 11–12; וביר' נב 4–16), וחלקו עוסק בשחרור ירמיהו (פס' 11–14). המחבר עורך טבלה משווה בין מלכים ב כה 4–1; ירמיה נב 4–7 [כך, ולא 3–7. מ"ע]; לט 4–1. מההשוואה עולה שרשימת השרים היושבים בשער בירמיה לט 3 (החזרת בפסוק 13, התלוי בפסוק 3) מופיעה רק בקטע זה, אך היא זרה למקומה. לעומת זאת לא מופיעים בקטע זה שני המשפטים: 'וַיִּחַן עָלֶיהָ וַיִּכְנֹן עָלֶיהָ דִּיק סָבִיב' ו'וַיִּכְשְׁדִים עַל־הָעֵיר סָבִיב', המופיעים במקבילותיו, וזאת המחבר מסביר ברצון עורכי החטיבה להימנע מחזרות על תיאור החנייה סביב העיר. הרצף המקורי היה לט 3, 14, והוא עסק בשחרור ירמיהו, ורצף זה פוצל לצורך הכנסת פסוק 3 ורשימת השרים שבו לתיאור גורלה של ירושלים. בשלב זה, בהקשרם של פסוקים 3–4, נכנס המחבר לדיון על דרך עיבוד הקטעים המדוברים על ידי הסופרים העתיקים בהביאו דוגמות מאשורולוגיה ומחקר ספרות קומראן. ואולם יש לזכור שכאן אנו נכנסים לתחום רגיש של 'ספקולציות', שלעיתים כדאי לוותר עליהן בידיעה שיש כאן בעיה, אך 'לאלהים פְּתָרִימִים'. המחבר מתנגד לדעה הרווחת הנשענת על נוסח תרגום השבעים, ולפיה הרצף המקורי היה פרק לט 13, 14, בהביאו נימוקים כבדי משקל.

ד. בסעיף זה דן המחבר בפרקים לז–לח, המספרים על ירמיהו בסוף ימי ממלכת יהודה. את הפסוקית: 'מִפְּנֵי הָרָעָב כִּי אֵין הָלֶחֶם עוֹד בְּעִיר' (לח 9) הוא רואה כפסוקית משנית, שנוספה על ידי הסופר ששילב את קורות ירמיהו בקורות יהודה, והוא גם זה שהשמיט פרט זה בפרק לט 2 לעומת המקבילות במלכים ב כה 3 וירמיה נב 6.

ה. בסעיף זה דן המחבר בשני פסוקים (לז 1–2) הפותחים את החטיבה לז–לח. הוא משווה אותם למלכים ב כד 17–20 ועומד על דרך העיבוד ועל תפקידו: לשלב את ירמיהו בקורות יהודה.

ו. בסעיף זה דן המחבר בעריכה המשלבת את ירמיהו בתולדות התקופה: לדעתו הדבר לא נעשה בשלבים, אלא ברצף אחד על ידי עורך אחד ממקור אחד, ולתוכו שולבו קורות ירמיהו באמצעות 'תפרים'. מטרתו של העורך הייתה להציג את קורות התקופה כתוצאה מאי שמייעה לאזהרות הנביא, שניבא בשם ה'. יש כמובן לציין שבכך

עורך זה אינו מחדש דבר, זו הרי השקפת היסוד של המקרא (ושל כל מאמין במהלך ההיסטוריה מאז ועד עתה). לדעת המחבר יש דמיון רב יותר בין החיבור הזה לדברי הימים מאשר לספר מלכים. באשר לזמן חיבורה של החטיבה מדובר בתקופה הפרסית, במאה החמישית לפסה"נ.

בסעיף האחרון בפרק זה עורך המחבר סיכום של הדיון בפרק הרביעי, הדן בטיב העריכה של החטיבה ובמגמתה. הוא מדגיש את הדמיון של מגמתה של עריכה זו לדברי הימים ולספרות הוויכוחים ולא לרובד העריכה המושגת תורתית בספר מלכים. להשערת המחבר חוברה היצירה ביהודה במאה החמישית לפני הספירה. הפרק החמישי והאחרון דן בנושא 'החיפוש אחר הקשר היסטורי: הנסיגה הבבלית הזמנית והמסורות על ירמיהו'.

המחבר דן בהפסקת המצור על ירושלים על ידי הבבלים: פרק לו 5, 7-8, 11, לד 21-22. תחילה דן המחבר בסיפור על הסרת המצור והמשלחת מטעם המלך אל ירמיהו: פרק לו 2-10 (// כא 1-10). לדעת המחבר יש שתי גרסות לתשובת הנביא לעם: לו 7-8 לעומת לו 9-10. האחת מקורה בפנייה לירמיהו לפני הסרת המצור, והשנייה לאחר הסרתו. לדעתו הסיפור המקורי סיפר על משלחת בימי המצור, פסוקים 3, 6-7א, 9-10, ובשלב שני הוספו פסוקים 4-5, 7-8, המדברים על נסיגת הבבלים. עתה עובר המחבר לדון בזיקה שבין לו 3-10, מזמן הסרת המצור, לבין הקטע המושגת תורתית כא 1-10, מזמן המצור, המבוססת על הגרסה המקורית של לו 3-10 שאותה חשף. המחבר משווה את המשלחת כאן לירמיהו נביא הזעם למשלחת אל ישעיהו נביא הישועה בזמן מצור סנחריב.

לאחר מכן דן המחבר במאסר ירמיהו ובהסרת המצור, פרק לו 11-16. לדעתו הקישור ביניהם הוא משני, ולפי הסיפור המקורי נאסר ירמיהו בזמן המצור, והשינוי חל על מנת להציג את הנביא באור חיובי יותר. בדומה לזה דן המחבר בכריתת הברית ובהסרה זמנית של המצור, פרק לד 8-22. כאן, לטעמי, הדיון נעשה 'בחטף', מה שלא אופייני למחבר. לדבריו הסיפורים על הברית, על המשלחת ועל בריחת הנביא במקורם היו מימי מצור ירושלים, וקישורם לזמן נסיגת הבבלים הוא משני. להסברת העניין פונה המחבר לתחום ההשערות בדבר המקורות שעמדו בפני העורך. זה תמיד תחום מאוד 'עדין', שמוטב שלא להימצא בו, לדעתי. לטעמו גם כאן יש למצוא מגמה דומה לזו של עורך החטיבה שהיא נשוא הספר: פרקים לו-מד, ומטרתו הייתה לשלב את ירמיהו באירועים הדרמטיים של תקופתו.

* * *

אי אפשר לסיים בלי מעט ביקורת. רצוי היה שחלק מהחומר החשוב, בייחוד הכללי, המובא בסיכום היה מוצא את מקומו במבוא לספר. כמו כן, יש נושאים, כמו העריכה המשנה תורתית של כל הספר, שאולי לא היו צריכים לבוא בסיכום כלל ועיקר. סיכום, לטעמי, צריך להיות קצר, לסכם אך ורק את מה שנדון בגוף הספר ולא להעלות נושאים חדשים. אנו הקוראים נחכה בסבלנות למחקרים מפורטים, ברמה שהמחבר הרגיל אותנו אליה, ואין צורך לדחוס אותם בסיכום מחקרו המצוין הנוכחי. לטעמנו היה רצוי שהמחבר יימנע מהערות ארוכות, כמו למשל אלה שב'עמ' 121–122, 135 ואילך, והשיא הוא אולי עמ' 163 הערה 81. לדעתי הערות נועדו כמעט אך ורק לביבליוגרפיה ולא לדיונים, ודאי לא אם הם ארוכים ומודפסים באותיות קטנות ובשורות צפופות. אם הדיון חשוב, מקומו בגוף הטקסט, ולא, יש לוותר עליו. המעבר להערה מוציא את הקורא מהריכוז בגוף הטקסט, ולא פעם הדבר פשוט מעיק, בייחוד בחיבור זה שהוא מלא ודחוס כרימון ואי אפשר לדלג בו על דבר. אני מודה שעיינתי בעיקר רק בביבליוגרפיה שבהערות ולא בעניינים של תוכן, ועם המחבר הסליחה. חלילה לנו מלטעון שהמחבר הוא חריג, אלא היא הנותנת, בגלל רמתו המדעית הגבוהה היינו רוצים, עם כל הצניעות, לשפר עוד יותר את התוצרת המשובחת שלו.

